

I

Haijte opende zijn ogen, en sloot ze meteen weer. Even zocht hij achter zijn oogleden naar de duisternis van de diepe, droomloze middagslaap, maar besepte dat hij het verzet tegen het wakker worden moest opgeven, door die verblindende flits zonlicht op zijn netvlies. Het landschap dat hij straks zou zien, als hij zijn ogen had laten wennen aan de zon, zou hetzelfde zijn als dat van gisteren en eergisteren, van vorig jaar, van het jaar daarvoor en, als hij zou berusten, van alle lentes van zijn leven.

Hij kon het landschap waarin hij verzonken lag in gedachten schilderen. De zon die hoog aan de hemel stond en zijn voorhoofd rozerood brandde, het ongenaakbare, wolkeloze blauw tot aan de horizon bij zijn voeten. Het malse, diepe groen van de weilanden tot aan de Zuiderzeedijk rechts van hem. Rondom de sloten, vergeven van kikkerdril. En links van hem de contouren van Workum.

Eerst de schuine daken van de boerderijen, die fier en symmetrisch naar de hemel wezen. Erachter de sobere huizen langs 't Sud en 't Noard, stram en onderdanig in het gelid. De hervormde kerk die zich daar machtig en log boven verhief – eeuwenoud toonbeeld van godsvrucht, maar ook van hoogmoed en zelfoverschatting. Of het nu kwam door plotseling bij de een of andere kerkenraad opgewelde zuinigheid of geldgebrek, het was en bleef een feit dat het godshuis het al sinds mensenheugenis zonder de bekroning van een torenspits stelde. Zodat de aanvankelijke ambitie die, onmisken-

baar, nog steeds van het bouwwerk afstraalde, voor iedereen en al van verre zichtbaar, in plumpe onafheid was gefnuikt.

Haijte zuchtte, opende zijn ogen tot een kier om ze aan het zonlicht te laten wennen, verhief het hoofd van het stugge, tot een ongemakkelijk kussen samengepropte werkmansjasje, ging traag rechtop zitten en maakte het bovenste knoopje van zijn overhemd in een driftige beweging tussen duim en wijsvinger los, zodat de hitte die zich op zijn borst had verzameld een uitweg kon vinden. Hij zuchtte nog eens, trok de kraag van het hemd naar voren, tuitte zijn lippen en blies ter verkoeling lucht onder zijn hemd.

Hij keek om zich heen. Een koe had zich op een afstandje in het hoge gras neergevlid en zich aan het onuitstaanbaar traag herkauwen gezet, goeiig glazig voorbij Haijte naar de einder starend. Even rustten Haijtes ogen op de malende kaken. Hij haalde zijn klokje tevoorschijn door het aan de ketting uit de broekzak te trekken, klapte het open en tuurde. Bijna twee uur. Goed anderhalf uur was hij van de wereld geweest.

Hij zou zich schuldig moeten voelen over de vermorste tijd, maar de verspilling viel in het niet bij de talloze dagen die hij nu al goeddeels in zinledigheid sleet, voor zover ze niet gevuld waren met de om vaders wil uitgevoerde, onontkoombare taken. En bij de talloze nachten die hij goeddeels doorwaakt had doorgebracht, tobkend, zwetend onder de dekens, zichzelf vervloekend, van de ene zij op de andere draaiend, totdat hij tegen het ochtendgloren alsnog van uitputting de slaap vond.

Voor de zoveelste keer liet Haijte de blik van Marie op zich inwerken, het ogenblik waarop hij ten langen leste – hij had immers geen keuze – de slechte tijding met haar had gedeeld. Het verschieten van haar blos. Het nerveuze knippen van haar ogen. Het kortstondige samenpersen van haar

lippen, waarmee ze de eerste teleurstelling probeerde te onderdrukken. Het zwijgen en later het vermijden van het onderwerp dat te pijnlijk voor woorden was – er was een schaduw over Marie gevallen en die was sindsdien nog geen enkele keer geweken.

Bij het ochtendgloren kwinkleerden de vogels in het veld, maar anders dan in voorbije jaren sprong Haijtes hart er niet van op. De koeien met hun gevulde uiers loeiden over de ochtendnevel, maar de vanzelfsprekendheid waarmee Haijtte bij de eerste van die klagelijke, diep resonerende vermaningen al naast zijn bed stond en in zijn kleren schoot nog voor vader hem had kunnen wekken, dat schijnbaar aangeboren, bijna opgewekte plichtsbesef was verdwenen.

Daags na de tijding had vader in alle vroegte aan Haijtes bed gestaan. Je moet maar weer jongen, zei hij op de hem vertrouwde toon, die weerstand bij voorbaat uitsloot en onderdanigheid jegens het ouderlijk gezag als door een natuurwet bestendigde. En Haijtte gehoorzaamde. Guur sloeg de noordwestenwind hem in het gezicht. Hij had de frisse bries die dit voorjaar al zo vaak waaide steeds verwelkomd, omdat die het laatste beetje slaap uit de ogen en het hoofd blies. Maar vanaf die ochtend rilde Haijtte zodra hij naar buiten ging, en verlangde hij innig naar het klamme bed. Hij slenterde naar de stal, waar de koeien op hun verlossing wachtten. Hij ging, elke ochtend weer, en elke ochtend groeiden de weerzin tegen die eindeloos herhaalde handeling van het melken, en de afkeer van de blakend blozende kop van vader die hem kwam wekken.

‘De tijding’ had Haijtte de brief genoemd die de postbesteller hem met een plechtig gebaar had overhandigd, een overdreven ereboog beschrijvend tussen gever en ontvanger. Kalm had Haijtte op de ochtend van die rode juni 1913 ge-

wacht tot de postbode gegaan was en vol vertrouwen had hij ten overstaan van vader en moeder de enveloppe met het stempel van de Workumse normaalschool geopend. Pas toen hij het dunne vel papier openvouwde voelde hij zijn handen lichtjes beven – zijn ouders zouden dat onbedoelde blijk van nervositeit niet eens opmerken. Een ogenblik keek hij naar buiten, een kille bries dreef gruisig kleistof en dor onkruid door de steeg, zonnestrallen vielen tussen de voortjagende wolken door over de daken.

Haijtes blik gleed over het papier. Langzaam viel zijn mond open. Het speeksel trok weg, maar toch slikte hij. Hij beet zachtjes op zijn tong en voelde dat in een reflex op de prikkel pijn traanvocht opwelde. De staartklok die de seconden met zijn ijzeren regelmaat in de woonkamer wegtikte leek te aarzelen en dan met tegenzin naar de volgende tel te wankelen – en de volgende. Haijtes blik verstarde bij het woord dat in kapitalen getypt zijn in vier jaren avondschool gegroeide zelfvertrouwen in minder dan een zucht tenietdeed; dat de tred waarmee hij op zondagochtend over de Merk en 't Sud achter vader en moeder naar de gereformeerde kerk was gestapt naar het verleden verwees.

Haijte herlas het woord, trachtte de betekenis ervan te bevatten, maar was daartoe nog niet in staat. Hij voelde nog geen vernedering, nog geen ontzetting. Hij zag niet de afwachtende blik van vader en moeder, die de durende stilte eerst lijdzaam, dan onrustig wiebelend ondergingen.

Haijte voelde slechts zijn knieën knikken, liet zich, willoos plotseling, neerzakken op de keukenstoel, ademde in, keek op naar zijn fronsende moeder, die de arm van haar man had vastgepakt, en naar vader, die met zijn haviksogen het onheil al doorgrond had nog voor Haijte het had uitgesproken:

Afgewezen.

Haijte staaarde door het keukenraam naar buiten, keek over de weilanden naar de Zuiderzeedijk. Voor zijn geestesoog zag hij zijn leven zoals het zich vanaf nu zou ontrollen. Hij zag hoe de toekomst, die bundeling van in de jeugd verzamelde energie, wilskracht, zucht naar kennis en avontuur, raasde over de velden, om bij de dijk al vaart te minderen, de glooiing tot halverwege te bestijgen, vervolgens terug te rollen en onderaan ter aarde te storten, als een kalf dat door de bliksem is getroffen.

Verdoofd had Haijte zich gevoeld, de dagen nadat de postbesteller hem de brief had gebracht. Hij voelde geen verdriet, maar een doffe berusting. Bij het ontwaken was er eerst nog telkens in een flits de gedachte geweest: dit is niet gebeurd, dit kan niet waar zijn, de werkelijkheid begint vandaag weer.

Maar gaandeweg liet ook die matineuze illusie hem in de steek, en begon het besef tot Haijte door te dringen dat de droom waarin hij de afgelopen vier jaar had geloofd met een standvastigheid die aan het godsvertrouwen grensde, uiteen was gespat. De loopbaan die hij voor zichzelf had uitgehakt in het rotsblok dat hij in gedachten voor de toekomst hield, zag hij van de ene dag op de andere vermorzeld. Wat hem restte was de tredmolen van omploegen en bemesten, zaaien en oogsten, voeren en melken. En elke vroege ochtend als hij zijn vader aan de rand van de bedstee zag, kostte het hem meer moeite zich te verzoenen met het idee dat zijn lot hier, achter de Zuiderzeedijk, op hem wachtte – een lot dat hij, zo moest hij schoorvoetend eerst nog erkennen, over zichzelf had afgeroepen.

Negentien was hij geweest toen hij eindelijk de moed had verzameld om zijn vader op de hoogte te brengen van zijn rotsvaste overtuiging dat er voor hem geen toekomst was op

de boerderij. Ja, de boerderij had toekomst, die had het eeuwige leven. Een grote kudde hoorndieren – melkkoeien, wat schapen –, paarden, vruchtbaar land; vader had de boerderij door zuinigheid en noeste arbeid in het zweet zijns aanschijns doen opbloeien tot een van Workums parels. Het was de hoop der notabelen, omdat de hoeve hen kon helpen het in de loop der eeuwen door verzanding van de havenmond gehavende aanzien van het stadje voor de buitenwacht wat op te kalefateren. Bron van afgunst van de kleine luiden die vanachter hun gordijnen op zondagochtenden Haijtema, gearmd met zijn vrouw Geertje en gevolgd door zijn nageslacht, over 't Sud, Merk en 't Noard naar de gereformeerde kerk zagen paraderen en twee uur later vice versa. Zondags pak, dichtgeknoopt over zijn buik. Hoge hoed op. Voorbijgangers minzaam groetend, het hoofddekseel even oplichtend, maar ondanks alle fatsoen nooit in staat een lichtelijk spottende blik van zijn tronie te poetsen.

Met in zijn ogen een glimp van dezelfde spot, die gering-schatting leek te verraden, had hij zijn eerstgeboren zoon aangekeken toen die hem op een zondag na de kerkgang bij de koffie had meegedeeld dat hij naar de normaalschool van meester Wieringa wilde, om in de avonduren te worden opgeleid tot onderwijzer.

Haijte had zijn wens beslist uitgesproken, rechtop staand, neerkijkend op vader, die juist de brand in zijn pijp had gestoken. Dat gedecideerde, bijna plechtige had vader verrast, en enigszins overrompeld. Het was hoe dan ook de klare taal die hijzelf ook sprak en misschien had hij daarom, zelfs nog voor hij – al was het maar voor de vorm – met Geertje had overlegd, al bijna zijn toestemming gegeven. Vader zweeg, en daarmee was, zo wist Haijte, zijn weerstand eigenlijk al gebroken.

Als een volledige verrassing kwam Haijtes mededeling goed-beschouwd niet. Hij had van kindsbeen de liefde met zijn vader gedeeld voor het buitenleven en voor de schepselen die zich op de landerijen ophielden. Maar al toen hij de kleuterjaren voorbij was, begon zijn natuurbelangstelling te verschillen van die van vader. Vaders liefde ging uit naar de gezondheid van de koeien, naar het glanzen van hun vacht, en naar hun melkopbrengst, naar de volheid van de schaapsvacht, het vet van het varken en de fiere kracht van een Fries stamboekpaard, dampend van de inspanning voor de ploeg die de zware klei omwoelde. Nooit had Haijte zijn vader meer van slag gezien dan toen een van de koeien door monden-klauwzeer was getroffen, een onheil dat niet alleen tot de vroegtijdige slacht zonder opbrengst van het beest had geleid, maar tot overmaat van ramp door bekendmaking in de *Leeuwarder Courant* tot in de verre omtrek bekendheid en roddel had gegeven.

Haijte had zijn interesse verplaatst van het vee naar de schepselen die in vaders ogen onnuttig waren of regelrecht ongedierte heetten; de muizen in het veld, de kerkuilen die 's avonds rond de toren spiraalden, de kiekendieven in op-erste concentratie bevend boven hun onnozele prooi.

Niet zonder ergernis had vader moeten toezien hoe Haij-
te in de loop der jaren zich begon te bekwamen in het prepara-
ren van kadavertjes, een behendigheit die hem niet min-
der nutteloos toescheen dan het gevogelte en ongedierte in
levende staat.

Opgetogen was de jongen op een zomerse dag eens van school thuisgekomen met het reeds stijf geworden lijfje van een jonge merel in zijn handpalm. Zonder zichtbare sporen van letsel was het schepseltje aan zijn einde gekomen, een gegeven dat Haijte dankbaar had gestemd, terwijl het bij va-

der juist de geërfde boerenargwaan had wakker gemaakt jegens alles wat dood was zonder dat oorzaak en tijdstip van het sterven konden worden vastgesteld.

Vader voelde afkeer voor de nietige vogel, waarover de microben mogelijk al krioelden, talrijk maar onzichtbaar voor het menselijk oog, en juist daarom zo verraderlijk. Gooi dat weg, jongen, je brengt bederf op de hoeve, had vader Haijte bevolen. Maar de zoon leek hem niet te hebben gehoord en streelde met een licht gekromde wijsvinger over de glanzende borst, terwijl hij met bewondering keek naar het gekartelde strepenpatroon dat de veertjes beschreven. Gooi dat weg zoon, herhaalde vader, maar Haijte had niet gereageerd, en zich met het kadaver zwijgend uit de voeten gemaakt, de Roggemolensteeg uit, de hoek om richting kerk, uit het zicht. Vader had hem verbijsterd nagekeken, meteen zinnend op de straf die moest volgen.

Op een door riet omzoomd stuk braakland achter de kerk had Haijte de oude krant ontrold die hij eerder onder zijn jasje had verborgen en neergelegd op het gras. Voorzichtig had hij de merel, die warm was geworden in zijn hand, neergelegd op het papier. Hij had het scalpel tevoorschijn gehaald dat hij weken geleden op een onbewaakt ogenblik bij zich had gestoken toen de veearts het in het stro had laten vallen, nadat die een van de koeien van een etterende wond op de flank had verlost. Haijte had, toen moeder uit was voor een boodschap, het mesje in de keuken vluchtig gereinigd met een poetsdoek. Daarop had hij het in een melkpannetje gelegd, dat hij met water had gevuld en op het fornuis aan de kook had gebracht, precies zoals hij de veearts zijn gereedschappen had zien ontsmetten voorafgaand aan veterinaire ingrepen in de stal.

Haijte ademde in door de neus, zette het ragfijne scherp onder aan de keel van de merel en sneed het kadaver in een

besliste, precieze beweging open tot aan de cloaca. Voorzichtig begon hij met de vlakke kant van het mes het diertje leeg te lepelen, vliezen, darmen, de sponzige organen en het bloederige hartje, de spieren en pezen bestuderend met een mengeling van walging voor de weeë geur die vrijkwam en fascinatie voor de aantoonbare planmatigheid waarmee het inwendige door godenhand was geboetseerd.

Toen hij het inwendige had verwijderd, prikte hij met de punt van het mesje de oogjes uit de kassen, opende de snavel en zag door het keeltje het licht van de opengelegde, geledigde buikholte. De ingewanden en de oogjes, nietige speldknoppen, masseerde hij op de krant tussen duim, wijs- en middelvinger tot een lillend hoopje, pakte dit beet en gooide het over de rietkraag, in de sloot. Hij veegde de hand af aan het gras en concentreerde zich op de merel. Hij scheurde enkele stroken van de krant, kneedde er propjes van en duwde die door de borstsnede naar binnen, net zolang tot de vogel opbolde van het papier, dat het in de huid resterende vocht zou moeten absorberen. Voorzichtig streek hij de vleugels recht en de donsveertjes op de borst, die rozerood waren gekleurd. Hij nam een nieuw stuk papier, streek het glad, legde de merel op de lengteas en rolde de vogel er zachtjes in. De uiteinden draaide hij om in tegengestelde richting, net zolang tot de papieren sarcofaag de contouren van het kadavertje had aangenomen, net niet zolang dat het omhulsel door de opgebouwde spanning zou scheuren.

Thuis verborg hij het preparaat in de stal, in een uithoek van een steunbalk. Het mesje schoof hij ernaast, het vlijmscherpe snijvlak afgewend, zodat hij zich er in een moment van onachtzaamheid niet aan zou bezeren als hij over enkele weken het resultaat van zijn inspanningen in ogenschouw zou gaan nemen.

Haijte stapte de keuken binnen, trof vader, moeder, broer

Anne en zus Greet aan tafel, zwijgend malend op een stampot van aardappelen en andijvie met wit glimmend spek. En hoewel hij wist dat hij vaders toorn over zich had afgeroepen door zich 's middags aan diens gezag te onttrekken, voelde hij een kalmte die hemzelf verraste. Hij keek naar vader, die zijn priemende ogen had gericht op Haijtes smoezelige handen. Zonder vermaningen en het verbod tot deelname aan de maaltijd af te wachten stapte Haijte uit zijn klompen en verdween naar de slaapkamer, waar hij tot in de avond wachtte op de disciplinaire correctie van vaderswege.

Pas toen de dagen al aanmerkelijk begonnen te korten en de koeien 's avonds in de schemering op de nevel boven de velden leken te zweven, bedacht Haijte, na een lange dag helpen op het land slenterend langs de dijk, dat in de stal nog steeds de natuurschat op hem wachtte die hij zichzelf in de vroege zomer had bereid. Vaders wreed corrigerende hand was hem alle maanden bijgebleven, maar de kwestie die daaraan ten grondslag had gelegen, was op de achtergrond geraakt door de Bijbels-intimiderende intensiteit waarmee de stichting gepaard was gegaan.

Haijte liep terug naar de boerderij, wegstarend van vaders dampende gestalte ver in het weiland die in een ijzeren ritme de zeis door het hoge gras liet zoeven. In de stal snoof hij, vaste gewoonte, de weldadige geur van gedroogde mest en stro op en tastte bij de steunbalk naar de perkamenten sarcofaag. Zijn vingers voelden iets wat daar niet op leek, meer suggestie dan stoffelijk restant, meer een verwijzing naar wat hij had verborgen dan het delicate relikwie waarop hij had gerekend.

In verwarring gebracht schoof hij zijn hand in een driftige beweging zoekend over het ruwe oppervlak van de balk. En voordat hem te binnen schoot wat hij destijds naast het kada-

vertje had neergelegd, zag hij het flonkerende metaal rake-
lings langs zijn gezicht vallen en tussen zijn klompen op de
stalvloer kletteren. Haijte zuchtte, boog door de knieën en
raapte het scalpel op. Vervolgens greep hij met zijn vrije
hand naar de restanten van zijn schat, die gedeeltelijk ver-
pulverde zodra die werd opgetild. Veertjes en papiersnip-
pers warrelden naar beneden, en met snelle waaibewegin-
gen probeerde Haijte te voorkomen dat ze op zijn gezicht en
haren zouden neerdalen.

Voorzichtig legde hij het vederlichte restant van het pak-
ketje op de grond en ontrolde het papier, waaraan muizen-
of rattentanden driftig hadden geknaagd. De pootjes van de
merel vielen naast het kadavertje, waarvan het onderste deel
grotendeels was weggeknaagd. Haijtes blik verplaatste zich
naar de vogelkop. Het schedeltje was gedeeltelijk bloot ko-
men te liggen, de huid was verschrompeld en donkerbruin
verkleurd. Het moesten, bedacht Haijte met spijt, de herse-
nen zijn geweest die hij vergeten had te verwijderen en die
het ontbindingsproces van de kop in werking hadden gezet.

Alleen de borstpartij en de vleugels voldeden aan de ver-
wachtingen die Haijte had gehad bij zijn eerste preparatie-
poging. Tevreden zag hij dat de veren hun glans behouden
hadden en toen hij de papierpropjes met het scalpel uit de
buikholte had gepulkt, constateerde hij dat ook de vorm van
de romp en vleugels intact was gebleven. Hij analyseerde
wat er fout was gegaan, bedacht wat hij een volgende keer
kon ondernemen om te voorkomen dat ongedierte en ont-
binding een gemakkelijke prooi zouden vinden in zijn ob-
ject, smeed het overschot van de merel in een hoek en ver-
borg het mesje opnieuw op de balk.

Zo begon zich in Haijtes jongensjaren de verwijdering af te
tekenen die zich tussen hem en vader met minieme en soms

heftige schokbewegingen zou voltrekken. De zoon had artistieke aanleg, moest vader met spijt constateren. Behalve met het prepareren van wild en ongedierte, waar Haijte heimelijk mee door was gegaan, hoezeer de wantrouwende, van onbewezen vermoedens gistende vader ook had getracht hem ervan te weerhouden, had de zoon plezier gekregen in het vervaardigen van landschappen en stillevens, eerst met potlood en houtskool getekend, later voornamelijk gepenseeld met aquarel- en heuse olieverf. Van een kunstschilder die de velden rond Workum geregeld aandeed, kreeg Haijte de bijna leeggeperste tubes cadeau, die hij opensneed met een scalpel (waarvan vader de herkomst niet kende) en met een roerhoutje van de laatste restjes verf ontdeed, die hij op zijn palet smeerde.

Als hij in het leeszaaltje van school na de lessen op zijn gemak in prentenboeken bladerde, droomde Haijte weg bij de illusies die hem daarin werden voorgeschoteld. De tempel in het oude Jeruzalem, een abstractie van woorden in de Bijbel waarvan hem de verwoesting altijd het meest was bijgebleven, materialiseerde voor zijn oog in een immens bouwwerk, met pilaren als woudreuzen en gevels opgetrokken uit rotsblokken hoger dan hijzelf, die tot in de hemel reikten. Zo anders en zoveel imponanter dan de starre gereformeerde godshuizen zoals hij die in Workum, Hindeloopen, en een enkele keer in het verre Sneek had bezocht – sobere gebouwen die de menselijke maat niet ontstegen en daarmee het geloof in de almacht van de Heer geenszins sterkten.

Een glimp van zijn fantasie over Indië als het paradijs op aarde werd zichtbaar in de prenten met malsgroene sawa's, ingeklemd door lieflijke berghellingen, en inboorlingen die in felgekleurde gewaden en met sierlijk rond het hoofd spirallende doeken uit de hoogte het genoegen van een panorama uiterlijk onbewogen ondergingen. Zulke afbeeldingen

maakten een verlangen in Haijte wakker – zo, met penselen, kool en potlood, wilde hij ook verre werelden onder handbereik krijgen.

Als de jongen op zijn vrije middagen met mooi weer naar de weilanden trok om de contouren van Workum of een van de hoeves in de nabijheid in zijn schetsboek vast te leggen, werd hij nogal eens meewarig nagekeken. Door vader, die had gehoopt zijn zakelijk instinct en de hemzelf aangeboren belangstelling voor het tastbare aan het nageslacht door te geven, maar die bij de eerstgeborene, zijn natuurlijke opvolger op de boerderij, in geen enkel opzicht zag ontkiemen. Door moeder, die wel inzag dat Haijte een dromer was, maar die zich – ze kon nauwelijks anders – schikte in haar aan de strenge heer des huizes ondergeschikte positie, en dientengevolge de gedachte direct de kop indrukte dat zij haar zoon tegen de spottende Workumse blikken zou kunnen beschermen door hem op zo'n namiddag eens te vergezellen.

Haijte voelde de blikken wel, wanneer hij gewapend met schetsboek en een doos vol materialen op pad ging. Maar het verlangen om zich te bekwamen in wat hij algauw zijn 'schilderkunst' was gaan noemen was oneindig veel groter dan de gêne die hij voelde voor het gedrag dat, zoals hij wist, zonderling en artistiek werd genoemd. En dus rechte hij de rug en weerstond de afkeuring die de zwijgende Workummers in het voorbijgaan op hem lieten neerdalen.

Op school ontpopte Haijte zich als een dromerige maar niettemin ijverige leerling. Gehoorzaam aan de meester, stipt in het uitvoeren van opdrachten, maar alleen uitgesproken leergierig als het op tekenen of natuurkennis aankwam. Dat waren, waarschuwde de meester Haijte eens met zorg in zijn stem, geen vakken die hem straks op de boerderij aan

veel nieuwe inzichten zouden helpen. De jongen had zijn le-
raar daarop met lege blik aangestaard, en gezwegen.

De jongensjaren van Haijte voltrokken zich traag en toch razendsnel. De weken hadden hun vaste ritme van schoolgang, helpen op de boerderij, min of meer heimelijke vrijetijdsbesteding en de zondagse kerkgang, die werd gevolgd door een dag van minimale inspanning, opdat de zevende dag als rustdag zou worden geëerbiedigd. Veelal zwijgend luisterde het gezin dan naar het tikken van de klok. Vader rookte zijn pijp, moeder borduurde en stopte sokken of de ellebogen van ruwgebreide truien en de kinderen lazten. De geur van sudderlappen en petroleum kondigde al vroeg het avondeten aan.

Meestal was het Haijte die de harmonie verstoorde. Met het verstrijken van de uren groeide zijn ongedurigheid en altijd kwam er een moment waarop hij wel tegemoet moest komen aan de roep van de buitenlucht. Met op het gezicht een frons van onuitgesproken verongelijkheid stond hij dan op van zijn stoel, trok zijn zondagse colbert demonstratief recht, schikte zijn kraag, schoof zijn gepoetste schoenen aan en stapte de woonkamer uit, op de drempel mompelend dat hij op tijd terug zou zijn voor het melken.

De seizoenen verliepen zoals in Prediker stond geschreven: er was een tijd van zaaien en een tijd van oogsten, alles had zijn tijd. En hoewel Haijte niet goed wist wat Prediker bedoelde met de verzuchting ‘Alles is ijdelheid en het najagen van wind’, kon hij iets van de sombere vergeefsheid die achter die woorden schuilging al herkennen.

Wanneer hij in het voorjaar getuige was hoe een koe kalfde, dacht hij altijd terug aan de verrukking die hij had gevoeld toen hij als jochie het baringsproces in de stal voor het eerst met eigen ogen had aanschouwd. De wonderlijke sen-

satie een pasgeboren, slijmerig dier te zien dat de eerste lucht in de longen zuigt en luttele minuten nadat het in het stro is geworpen al een poging onderneemt om op de schrielle poten te balanceren – en daar wonderwel in slaagt –, die belevenis had hij sindsdien nooit meer met eenzelfde intensiteit beleefd. Als hij nog eens kwam kijken wanneer er werd gekalfd, was het meer uit alledaagse nieuwsgierigheid en plichtsbesef – hij diende nu eenmaal belangstelling voor vaders levenswerk te tonen. Verliep de geboorte gunstig, dan voelde hij tevredenheid. Maar nooit verdween de gedachte aan de gang naar het slachthuis die het dier op een dag, niet heel veel jaren later, zou maken. Verdwenen was het religieuze ontzag dat de goedbeschouwd tamelijk alledaagse gebeurtenis tot het niveau van een klein wonder had verheven. Ervoor in de plaats gekomen was de realiteit van de kringloop die het boerenbestaan aankleefde.

Buiten de stal, in het weiland, beleefde hij de verwondering nog wel. Het kwetteren van de vogels in de morgenstond, het zangerig roepen van de kerkuilen in de avond, het vanzelfsprekende vermogen waarmee ze zich losmaakten van het zompig aardse naar de donkere hoogten, en in een geluidloze duikvlucht naar een muis konden klauwen: die manifestaties van ongetemde natuur konden een verlangen in hem wakker maken naar het paradijs dat net buiten bereik in het luchtledige boven hem hing, en dat hij kon betreden als hij maar over vleugels zou beschikken.

Terwijl de jongen nog droomde van een volwassenheid waarin hij na langdurige natuur- en kunststudie zijn talenten zou munten door het observeren en prepareren van de dieren des velds enerzijds, en het schilderen van het schone landleven in aquarellen en olieverf anderzijds, leken vader en moeder al begonnen zijn toekomst uit te stippelen. In de wijze

waarop ze, nu en dan, over Haijtes taken in het leven delibereerden, tekende zich zijn beoogde levenspad met grote voorspelbaarheid af. Als vaders knecht zou hij zijn kennis van het boerenambacht gaan vermeederen, en ooit, ooit zou hij de hoeve gaan bestieren, als de Here het tijd zou vinden Pieter tot zich te nemen, of als die door ouderdom dusdanig stram en verzwakt zou zijn dat hij de gang naar de stallen en het weiland niet meer zou kunnen volbrengen. Het was de door Gods hand zelf bepaalde levenscyclus die zich generatie op generatie herhaalde.

In de zomer die volgde op zijn twaalfde verjaardag had vader na de laatste schooldag plompverloren aan Haijte meegedeeld dat hij nu wel genoeg had geleerd. Je kunt lezen, je kunt schrijven, je rekent als de beste, kunt boekhouden en spreekt zelfs een woordje Engels. Jongen, ik ben trots op je, had vader tegen Haijte gezegd om er achteloos op te laten volgen dat slager Sietsma op 't Noard, die zelf zonder nageslacht was gebleven, op de drukke uren de hulp van een flinke, vlijtige jongeman als hij goed kon gebruiken. Zo zou Haijte zijn kostgeld kunnen opbrengen en tegelijk op gezette tijden zijn noodzakelijke aandeel kunnen leveren in de arbeid op de boerderij. Over een week kon Haijte beginnen.

Dat vader hem op jonge leeftijd zo de pas afsneed naar een ander leven dan dat van ambachtsman realiseerde Haijte zich geen moment. Welke rusteloze jongen in zijn plaats zou niet blij zijn als hij de klaslokalen vaarwel kon zeggen die in het voorjaar achter de hoge ramen brandden in de zon, en waar 's winters de potkachel loeide die de leerlingen alle zuurstof benam. Welke Friese boerenzoon zou niet de buitenlucht verkiezen, waar echte arbeid met loon naar werken, hoe bescheiden ook eerst, op hem wachtte? Wáren er wel Friese boerenzonen die langer onderwijs genoten dan de basisschool bood, waren het niet voornamelijk de zonen

van de dominee, artsen, advocaten, notarissen en hoge ambtenaren op het gemeentehuis die doorleerden in het voortgezet onderwijs en de vervolgopleiding afsloten met een diploma?

Elf jaar later was het toen de postbesteller met de overhandiging van een brief van de normaalschool Haijtes wereld op zijn kop zette. De handtekening van meester Wieringa en die van de Rijksgecommitteerde, die voor het examen was overgekomen uit Leeuwarden, prijkten onder aan een cijferlijst met voldoende voor algebra, taal, aardrijkskunde en geschiedenis, en een 3, een zeer onvoldoende, voor natuurkennis, die hem de groei naar het begeerde onderwijzerschap belette. Het duurde een paar dagen, maar toen kon Haijte er niet langer omheen: zakken voor de kweekschool was een drama, en de wijze waarop – uitgerekend tekortschietend in het vak waarin hij altijd met kop en schouders boven zijn medestudenten had uitgestoken en waarvoor hij nu minimale examenvoorbereiding afdoende geacht had – was niet minder dan een afgang.

Elf jaar zwoegen. Twee als slagersloopjongen, vijf als landarbeider bij vader op de steeds bedrijviger boerderij, en vier jaar lang daarnaast in de avonduren en elke zaterdag ploeteren op de taaie stof voor het onderwijzersdiploma, en goedbeschouwd was hij in maatschappelijk opzicht geen stap verder dan de knaap die hij destijds was.

Toen hij als negentienjarige vader en moeder op de hoogte had gesteld van zijn wens in de leer te gaan bij de in de verre omtrek befaamde pedagoog Wieringa, had hij, zonder dat met zoveel woorden te zeggen, duidelijk gemaakt dat hij de boerderij te zijner tijd niet zou overnemen. Het had vader en moeder, gezien de ontwikkeling van hun zoon, nauwelijks verrast, maar desalniettemin had hen, als een koude

tocht, een wrok bekropen waarvan ze zich nooit helemaal zouden bevrijden.

En zo kwam het dat ze Haijtte in zijn zwaarste dagen na de uitslag van het desastreus verlopen examen niet gerust konden stellen, geen woorden wisten te vinden die hem wat konden opbeuren, laat staan perspectief bieden op een herkansing. Hij zou niet de eerste student zijn die zijn mogelijkheden had overschat. Begin opnieuw, verdiep je in de natuurboeken die je dacht te kennen, woeker met de talenten die de Heer je heeft gegeven, en haal dat diploma alsnog! Dat had vader Haijtte kunnen zeggen, op een zondagochtend na de kerkgang, bij de koffie en de sigaar die ook de zoon nu bij gelegenheid opstak. Maar vader meed het onderwerp en tuurde voor zich uit. En moeder zuchtte, en zweeg.

Alle mogelijkheden die zijn ouders hem hadden kunnen voorspiegelen, had Haijtte zelf zijn geestesoog ook wel laten passeren. Maar hoe hij ook probeerde alternatieven te vinden voor zijn geknakte carrière, ze strandden in een mengeling van weerzin en realiteitsbesef.

Hij voelde diepe afkeer van de gedachte het examenjaar op de kweekschool te doubleren. De vernedering te moeten verschijnen in een klaslokaal met jongere leerlingen die voorheen tegen hem hadden opgekeken, leek hem ondraaglijk. Nauwelijks minder was zijn weerstand tegen de gedachte dat hij vader toch nog zou opvolgen – een mogelijkheid die in theorie nog steeds bestond omdat broer Anne inmiddels was uitgevlogen en zijn draai als paardenhandelaar had gevonden. Hij wist dat een loopbaan met maatschappelijk aanzien nu misschien onbereikbaar ver weg was. Hij vreesde te zijn veroordeeld tot de boerenstand.

In zijn jonge volwassenheid was langzaam tot Haijtte de wetenschap doorgedrongen dat met het opzetten van gevogel-

te en klein wild geen droog brood te verdienen viel. Het vervaardigen van landschapjes en stillezens bood evenmin veel kansen op geregelde inkomsten, en daar was bij gekomen dat Haijte zelf inzag dat hij met aanzienlijk meer liefde voor de schilderkunst was begiftigd dan met talent.

Zonder tegenzin maar evenmin met plezier meldde hij zich op gezette tijden bij Sietsma om het vlees te hakken, worst te draaien, de tegelvloer te boenen, en met de fiets de klanten thuis te bezorgen wat ze hadden besteld. Na verloop van maanden werd Haijte kind aan huis bij de plaatsgenoten – vooral de protestanten, want die kochten bij Sietsma. De roomsen, meest woonachtig rond de katholieke kerk aan de noordkant van Workum, kochten vlees in hun eigen buurtje.

Of hij nou wilde of niet, steeds vaker hoorde Haijte van kwesties die hem niets aangingen en bereikten hem verhalen en roddels die niet voor zijn oren bestemd waren. Hij vernam over ruzies van boeren onderling, over slechte verhoudingen met de pachtheer en over betalingsachterstanden. Hij zag hoe door drankmisbruik van het gezinshoofd de problemen de woning in slopen en zichtbaar werden door verrommeling, vervuilde kinderen en steeds wanhopiger moeders die hem briefjes voor Sietsma meegaven waarin ze smeekten om het zoveelste krediet. Hij zag de welstand van sommigen en de nette armoede van de knechten. Hij zag hoe een enkeling, door studie, vlijt, geduld of connecties – en vaak een combinatie van die vier – een trede op de maatschappelijke ladder wist te klimmen, meestal via de ambtenarij, soms door promotie in het bedrijf, maar dat de meeste Workummers zich niet konden ontworstelen aan de positie die ze bij geboorte hadden gekregen.

Zoals onderdanigheid aan de ouders Haijte en de andere kinderen vanaf de eerste levensadem was eigen gemaakt –

het Bijbelse 'Eert uw vader en uw moeder' gonsde dagelijks door hun hoofd, net als het dankgebed dat ze voorafgaand aan elke maaltijd prevelden – zo vanzelfsprekend was het dat de Haijtema's hun relatieve rijkdom deelden met de minderbedeelden. De allerarmste families, bekend bij de diaconie van de kerk, konden rekenen op steun in natura, een kan melk, een pan soep, een stuk vlees in gestold vet, waarvoor in ruil geen dankbetuiging werd verwacht. Sterkter nog: die werd niet op prijs gesteld, aangezien de zorg voor de armen als een Bijbels gebod werd beschouwd, en juist de mogelijkheid tot navolging daarvan de gulle gever tot dankbaarheid moest stemmen.

De hulp werd met een maximum aan stilzwijgen verleend; ook de leden van de diaconie bespraken slechts in omvloerste termen de situatie van de armsten met hun weldoeners. De discretie was evenwel uiterlijk vertoon, aangezien heel Workum toch wel wist wie 's avonds laat met pannetjes voedsel door de stegen sloop, en bij wiens achterdeur ze kon aankloppen.

Op zijn slagersfiets doorkruiste Haijte het plaatsje en zo leerde hij de sociale verhoudingen kennen. Het bijna armoedige bestaan van de keuterboeren richting it Heidenskip. De seizoensknechten en de paar arbeiders van de melkfabriek. De rijkdom van de notaris en de burgemeester, met hun dienstmeiden en hun opgedofte, glanzende tilbury's, waarmee zij op zondag uit rijden gingen. En de boeren zoals vader, die het niet arm had, maar lange dagen zwoegde, zeven etmalen per week, lijfeigene van de grond waarop hij werkte. Tot vervelens toe kon vader bij de volle emmers na het melken herhalen dat dit alles voor de landheer was, maar dat voor hemzelf en zijn gezin het kleine beetje melk was dat zo vaak in de tepels achterbleef.

Haijte had al jong beseft dat hij van geluk mocht spreken

zoon te zijn van een welstandige boer. Een afgemeten leven was het, maar iedereen ging netjes gekleed en verkeerde in de kalme wetenschap dat vader bezit had – wat grond, onroerend goed, een veestapel – dat zekerheid zou bieden in tijden van tegenspoed of crisis.

Op zijn drieëntwintigste was een abrupt einde gekomen aan de gedachte dat hij zou kunnen bogen op vergelijkbare zekerheden als die van vader. Het zelfvertrouwen waarmee hij destijds te kennen had gegeven het boerenbestaan te willen verruilen voor dat van onderwijzer had geen ruimte geboden voor twijfel aan zijn eigen intellectuele vermogens. Hij had vervolgens gezwogen in het besef dat er geen weg terug was, alleen vooruit, en omhoog. Opdat hij als onderwijzer een nette woning zou kunnen betrekken, een geregeld inkomen verwerven, de status in kerk en openbaar leven verwerven die een Haijtema toebehoorde.

Vooruitlopend op het aanzien dat hij straks als onderwijzer zou genieten, had hij alvast de houding aangenomen die daarbij paste. Nog statiger dan vaders gang was die waarmee Haijte ter kerke ging. Liep hij over straat, dan steevast met de vadermoordenaar hoog dichtgeknoopt: een wit, gesteven hemd waarvan de puntige boord aan de keel werden gedrukt door een zwarte stropdas. Hij groette minzaam, enigszins uit de hoogte, waarbij zijn rijzige gestalte hielp indruk te maken. De Workummers vergaten zijn boerenkomst vanzelf, en waren begonnen de jongeman in het voorbijgaan zelfs al te vousvoyeren.

Het bericht dat Haijte gezakt was voor zijn diploma had zich net zo snel over Workum verspreid als de pollen die met de zeewind over het land uitzwermden. Bij de kruide-nier en de slager, van kerkbank tot kerkbank en op de markt van kraam tot kraam woekerde het nieuwtje voort, zoals elke roddel over fysiek ongemak, zakelijke tegenslag, geniepige

burenruzie en uitslaande familievete in Workum zich met de snelheid van onkruid verspreidde.

Het was niet dat de Workummers schande spraken van Haijtes afwijzing, dat ze, de mond verbergend achter hun hand, lachten om de tegenvaller die op zijn weg was gekomen of hardop beleden wat ze wel dachten en in besloten kring fluisterden: hoogmoed komt voor de val. Nee, de Workummers plooiden hun gezicht alsof er niets gebeurd was. Ze lieten niets merken van hun leedvermaak, en zouden Haijte eender hebben gegroet als voorheen, indien ze hem hadden gepasseerd. Alleen: ze ontmoetten hem in die zomer van 1913 nauwelijks, en als ze zijn weg al kruisten verdiepte Haijte zich in de krant die hij even eerder nog onder de arm gevouwen had, of keek op het uurwerkje dat hij omzichtig uit de binnenzak tevoorschijn haalde – opdat hij de voorbijganger maar niet hoefde aan te kijken.

Dagelijks sloot Haijte zich urenlang op in de zondagse kamer, waar hij zich in het harmoniumspel bekwaamde. Wie door de steeg liep, hoorde hoe trage klanken van psalmen door het orgeltje werden geperst. De pedalen waarmee de bespeler de balgen volblies, piepten klaaglijk van sleetsheid. En hoewel de temperaturen in juli eindelijk opklommen tot normale zomerse hoogten, bleven de vensters van huize Haijtema gesloten.